

DZIEDZICTWO
Lasy i gospodarka leśna w kulturze i dziedzictwie narodowym
REKOMENDACJE(projekt)

Las był i jest fundamentem życia i szansą przetrwania. Istnienie lasu postrzegane jest jako główny warunek i gwarancja trwania cywilizacji w kształcie jaki osiągnęła ewolucja biologiczna. Przesuwają się i poszerzają jedynie akcenty na inne lub nowe wartości. Istnienie lasu zawsze wyzwało w człowieku postawy i zachowania, które zsumowały się w obszary kultury trwające od początków cywilizacji do dzisiaj i które będą powstawać i tworzyć się w przyszłości (**Łysiak, Grzywacz, Żuchowicz, Chałupka**). Trwała obecność lasu w historii ewolucji człowieka, objawiająca się zarówno przemijaniem pewnych zjawisk jak i powstawaniem nowych, była inspiracją do serii konferencji „Las w kulturze polskiej” (1999-2008). Trudno przecenić dorobek interdyscyplinarnych konferencji dla problematyki panelu DZIEDZICTWO w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym. Udział humanistów wielu specjalności: historyków sztuki, etnologów, antropologów kultury, folklorystów, archeologów, socjologów, kulturoznawców, filologów, literaturoznawców i dalej – pisarzy, poetów, plastyków i przedstawicieli sztuk wizualnych, muzyków, jak również ekologów i samych leśników unaocznili wyjątkowe miejsce i rolę lasu w życiu narodu, w duchowym i materialnym dorobku polskiej kultury. Dziedzictwo to sztafeta pokoleń a las w kategorii dziedzictwa jest dobrem ciągłym (**Chałupka**). Dziedzictwo kulturowe to dziedzictwo grupy społecznej (**Konczał**). Las, przestrzeń leśna, leśne środowisko nie jest pojęciem jednoznacznym. Pojęcia te są zawsze definiowane w jakimś kontekście. W przypadku Narodowego Programu Leśnego jest to kontekst zróżnicowania i różnorodności użytkowników lasu, a ściślej - grup użytkowników (**Korbel**). Grupy te mają prawo do tworzenia swoich wizji lasu. NPL nie skupia się na jednej, spójnej wizji lasu. Jej osiągnięcie nie jest zresztą możliwe przy tak różnorodnej użyteczności i wielorakich wartościach i związkach z życiem gospodarczym i społecznym kraju, z życiem grup społecznych i pojedynczych osób. Wizja ta wykracza poza fizyczność kompleksów leśnych. Ideę lasu, czy przestrzeni leśnej, każdy nosi w sobie bo las archetypowo jest w nas (**Konczał, Grzywacz**).

REKOMENDACJA 1: Zarządzanie lasami powinno uwzględniać mnogość wizji lasów i społeczne zróżnicowanie ich postrzegania przez użytkowników. Las nie jest pojęciem uniwersalnym – jego wizja powinna odnosić się do określonego kontekstu społecznego, kulturowego, czasowego, politycznego. Narodowy Program Leśny powinien tą wielorakość lasu zarówno w sensie jego fizyczności jak i idei uwzględnić, uwypuklić i utrwalić w kształceniu, edukacji i regulacjach prawnych. „Dziedzictwo leśne” jest kształtowane przez konkretne grupy społeczne i może być postrzegane jako nieustannie definiowane i formułowane w procesie negocjacji, bez konfliktów i społecznych protestów. Istnieje potrzeba klarownego przedstawienia i utrwalenia w powszechnej świadomości niejednorodności lasu (przestrzeni leśnej) i prawa do jego różnego definiowania. Różne grupy społeczne na różne sposoby postrzegają i użytkują las i wszystkie powinny tolerować inne punkty widzenia. Szczególnej wrażliwości należy

**oczekiwać od tych grup, które mają największy wpływ na zagospodarowanie lasów.
Wiedza o lesie nie powinna być utożsamiana z władzą nad lasem.**

W polskim społeczeństwie istnieje silnie utrwalona postać lasu jako przestrzeni publicznej, dostępnej dla wszystkich obywateli. Stał się nawet wartością symboliczną w kontekście państwa i państwowości. Świadczy o tym i potwierdza historia walk wyzwoleńczych, partyzanckich, wolnościowych oraz upamiętnianie i pielęgnowanie akcentów patriotycznych (**Różycki, Chałupka**). W tym kontekście las zaczął być wartościowany i opisywany w kategoriach „dziedzictwa narodowego” (**Konczal**).

Las zdeterminuje charakter regionów a nawet uzasadnia wyodrębnienie regionów geograficznych (np. Bory Tucholskie). W relacjach lokalnych nie istnieje opozycja natura-kultura, gdyż ludzie współcześni nie separują się a raczej asymilują się z przyrodniczym otoczeniem (nowe osiedla i budownictwo/osadnictwo indywidualne w XXI wieku poszukuje naturalnego otoczenia co podnosi wartość inwestycji).

Las współcześnie nie może być przedstawiany jako wyłącznie twór natury. Ingerencja człowieka, również ta niezamierzona, jak infrastruktura transportowa, zabudowa mieszkalna, inwestycje przemysłowe, zanieczyszczenia, jest tak duża, że sama kategoria naturalności staje się dyskusyjna. Dlatego mówimy o naturalnych procesach, rzadziej o naturalnej strukturze (o lasach naturalnych). Leśnictwo XXI wieku zmierzy się z pytaniem: czy las zasadzony i „prowadzony” przez człowieka jest bardziej „naturą” czy „kulturą”?

Las to przestrzeń sakralna i jednocześnie zjawisko kulturowe (**Grzywacz, Żuchowski**). Las był pierwszą świątynią i pierwotną ideą architektury (**Żuchowski**). Obraz lasu (fonosfera lasu) była dla wielu polskich kompozytorów, poetów, twórców sztuki i kultury inspiracją do tworzenia dzieł, które weszły do dorobku i narodowego dziedzictwa (**Kadlec**). Szum wiatru w koronach i liściach drzew nasuwał myśli o prowadzonych rozmowach przodków i obecności duchów przeszłości. Mistyka lasu pogłębiała duchową magią władała wyobraźnią wielu pokoleń tworząc ambiwalentny obraz lasu: z jednej strony las był groźny i nieprzyjazny (**Ilski**), zamieszkiwany przez postaci demoniczne – wiedźmy, czarownice, potwory (**Kaczmarek**) oraz stanowił miejsce, gdzie można się zgubić, gdzie panuje niepokój i strach (**Żuchowski**), z drugiej – to miejsce, gdzie można się schronić, odnaleźć siebie, wyżywić, być wolnym. Szczególną kategorią bytu związaną z lasem jest czas i trwanie. Las kojarzony jest z czymś trwałym i wiekowym, istniejącym „od zawsze”, z czymś czego początków nie da się określić, a wycięcie lasu może zmienić bieg dziejów.. Zastanawiająca jest absolutyzacja lasu, którego istnienie postrzegane jest nie tylko jako gwarancja trwania cywilizacji, ale także jako propozycja quasi-religijnej świadomości. Odnoszenie cyklu ludzkiego życia do cyklu lasu uświadamiało ulotność egzystencji człowieka wobec natury. Las, w przeciwieństwie do niezmiennych w swej istocie żywiołów, odradzał się, czerpiąc z nich siłę. Stawał się bardziej wymownym znakiem trwałości porządku naturalnego aniżeli martwe, erodujące skały czy niszczący ogień (**Żuchowski**).

Las dla ludzkiego doświadczenia ma znaczenie kluczowe: obudowany bogatą symboliką, zakorzenioną w wielu językach, odsyła do początków cywilizacji. Łączy to, co jest ludzką egzystencją z poczuciem niezwykłości i magii tzn. z potrzebami wyższego rzędu. Pozostał jedynym przedmiotem gospodarowania, mogącym wypełnić hierarchiczne poziomy ludzkich

potrzeb (w piramidzie Masłowa): od potrzeb fizjologicznych do samorealizacji. Stąd się bierze fascynacja człowieka lasem i potrzeba bliskiego przebywania w nim, względnie w jego sąsiedztwie. Rozważania językowe uświadamiają, jak pradawna jest ta świadomość (**Żuchowski**).

Las uczestniczył w tworzeniu kultury regionalnej o specyficznych cechach wyróżniających dany region (Kurpie) spośród innych (**Kaczmarek**). Na naszych oczach powstaje specyficznie leśna, nowa dziedzina sztuki wizualnej – karwing (*Chainsawcarving*) rzeźba w drewnie za pomocą pilarki łańcuchowej) (**Szaban**).

REKOMENDACJA 2: Las jest nie tylko policzalnym bogactwem ale i niepoliczalną, bezcenną gwarancją egzystencji, jedynym w swoim rodzaju produktem ewolucji, o który należy dbać i który należy chronić. W toczącej się społecznej dyskusji o ochronie przyrody, las jest kluczowym punktem odniesienia. Dlatego zarządzanie lasami, niezależnie od ich aktualnych funkcji (gospodarcze, ochronne, chronione) i organów administracyjnych (Lasy Państwowe, Parki Narodowe), powinno być jednorodne, spójne i niepodzielne.

Las jest ważnym czynnikiem militarnym. Poczynając od pierwszych Słowian, dla których lasy były bazą operacyjną i głównym elementem strategii obrony, przez powstania narodowe w Polsce, zwłaszcza powstanie styczniowe, do działań Armii Krajowej i Żołnierzy Wyklętych, którzy trwali w lasach do lat 60. ub. w., las był naturalnym sprzymierzeńcem słabszych. Niezależnie od poziomu techniki wojskowej wszystkie strategie obrony uwzględniają stopień pokrycia terenu lasem, który jest naturalną przeszkodą dla najeźdźcy a osłoną i schronieniem dla broniących. Obronne funkcje lasów od stuleci nie zmieniają się i takimi pozostaną w dającej się przewidzieć przyszłości (**Różycki**).

REKOMENDACJA 3: Istnieje w lasach jeszcze ciągle wiele miejsc do upamiętnienia historii i dziedzictwa walk niepodległościowych. Należy stworzyć program ochrony miejsc pamięci narodowej w lasach, jako element programów edukacyjnych, ażeby systematycznie identyfikować, utrzymywać i chronić miejsca, o których wiedzą coraz mniej liczni świadkowie patriotycznych wydarzeń. Nie chodzi tu o wielkie, heroiczne wydarzenia, na ogół już utrwalone, ale o rolę odległych, zapomnianych leśniczówek, ziemianek, schronów, po których ślady są coraz mniej widoczne, a pamięć odchodzi wraz z ustępującym pokoleniem leśników i tracona jest szansa na udokumentowanie o roli lasów w tworzeniu historii państwa i narodu. Odpowiedzialnością współczesnych leśników a obowiązkiem Narodowego Programu Leśnego jest ocalenie pamięci o tamtych leśnych wydarzeniach i ludziach biorących w nich udział, dopóty jest to jeszcze możliwe.

W świadomości powszechnej las pozostaje zbiorem nieuporządkowanym (**Marszałek**) i ambiwalentnym. Raz jest groźny, nieprzyjazny, posępny i tajemniczy, innym razem jest miejscem bezpiecznym, świętym, żywicielskim, radosnym. Mnogość określeń stanów emocjonalnych wywoływanych w kontakcie z lasem owocuje bogatym słowotwórstwem

izwiązaną z nim toponomastyką wskazuje na wielowarstwowość i wieloznaczność związków człowieka z lasem (**Łysiak**). Odwieczne związki człowieka ze środowiskiem leśnym znalazły swoje odzwierciedlenie w słowotwórstwie gwarowym, tworzeniu nazw, nazwisk, przezwisk, nazw terenowych, zawołań i porzekadeł (**Łysiak**). Ponad 1200 miejscowości w Polsce bierze swą nazwę wprost od nazwy drzewa (ponad 350 nazw pochodzących od dębu). Nie mniej bogate jest słowotwórstwo, jeśli chodzi o nazwiska. Jest również wiele imion z leśną proveniencją. Od-leśne nazewnictwo, językowe bogactwo barw znaczeniowych, utrwalone w literaturze i tradycji ludowej (pieśni, przysłowia, przyśpiewki, modlitwy, zamówienia, zagadki, podania, legendy, obrzędy i wierzenia) (**Grzywacz, Łysiak**) pozwala na stworzenie swoistych „portretów kulturowych” drzew (**Marszałek**), które najdobitniej świadczą o głębokich, duchowych i emocjonalnych związkach człowieka z lasem.

Źródła wierzeń przedchrześcijańskich prowadzą do lasów iświętych gajów. Las stał się elementem pejzażu wewnętrznego, służy symbolicznej deskrypcji radości, wytchnienia, wyciszenia, melancholii (**Łysiak, Kaczmarek**), utożsamienia z naturą, mitologizacji i sakralizacji przyrody (**Grzywacz, Żuchowicz**) zarówno na progu państwowości polskiej jak i współcześnie („dęby papieskie”, świerki „benedyktynki”).

Wyjątkowość leśnego dziedzictwa wynika z faktu, że jak żadne inne czerpie swą siłę z wielu obszarów jednocześnie, będąc na styku wielu dziedzin życia korzysta z przenikania się wartości historycznych, kulturowych, ekonomicznych, religijnych, artystycznych, z działań wolnościowych i patriotycznych, wspólnych wartości przyrodniczych, humanistycznych i technicznych, potrzeb poznania naukowego i potocznego. Las jest treścią myślenia o odpoczynku, zdrowiu i rekreacji, zarówno dużych grup społecznych jak i pojedynczych ludzi.

REKOMENDACJA 4: W obszarze programowych działań polskiego leśnictwa powinna znaleźć się troska o zbiorową pamięć treści historycznych, patriotycznych, humanistycznych związanych z lasem. Zrównoważone zarządzanie lasami wymaga równoprawnego traktowania wartości gospodarczych, przyrodniczych, społecznych a wśród tych ostatnich – wartości kulturowych, humanistycznych, światopoglądowych. W Narodowym Programie Leśnym powinny to być wartości pełnoprawne, jak turystyka, rekreacja czy funkcje obronne. Ich równoważność może się wyrażać w formie aneksu lub suplementu do operatu urządzania lasu w nadleśnictwie (np. przewodnik po miejscach pamięci, nazewnictwo na terenie urządzanym, lokalne tradycje, zwyczaje, obrzędy, podania, legendy, kulinaria, itp. związane z lasami). Zapis o potrzebie zachowania funkcji kulturowych powinien znaleźć się w ustawie o lasach (np. art. 7 p. 1, ust. 2 pp. „e”).

REKOMENDACJA 5: Z uwagi na rosnące znaczenie funkcji społecznych lasów i nadanie im wartości o charakterze narodowym (patrz: ustawa o narodowym charakterze zasobów naturalnych, 2001) oraz propozycja zapisu w Konstytucji RP o wyłączeniu lasów z przekształceń własnościowych), należy rozważyć zmianę formuły lasów państwowych na „lasy narodowe”, nazwę Lasy Państwowe zaś zachować dla podmiotu gospodarczego Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe (PGL LP). Podmiot gospodarczy PGL LP zajmowałby się zarządzaniem lasami narodowymi własności

Skarbu Państwa, w odróżnieniu od lasów narodowych w parkach narodowych, lasów komunalnych, lasów pod zarządem innych resortów, i innych lasów publicznych.

W środowisku leśnym dbałość o walory estetyczne dotyczy głównie infrastruktury pozwalającej na prowadzenie działalności gospodarczej czy rozwój ruchu turystycznego, natomiast nie wykonuje się obecnie działań zmierzających do przekształcenia drzewostanu pod kątem jego piękna (**Wiśniewski i Gwiazdowicz**). W zależności od indywidualnych preferencji akceptujemy lub nie las, w którym widać regularne szeregi drzew, sadzone ręką człowieka. Na ogół bliższy jest nam obraz dzikiej przyrody pozbawiony akcentów regularnych, schematycznych i form powtarzalnych, tworzonych przez człowieka. W lesie/przyrodzie poszukujemy często niepowtarzalności, zaskoczenia, spontaniczności i „naturalności” w wyrazie zewnętrznym. Na wrażenia estetyczne ma wpływ gospodarka leśna, sposób zagospodarowania i prowadzenia zabiegów gospodarczych. Z punktu widzenia nauk przyrodniczych nie ma, rzecz jasna, żadnych podstaw do uznawania jednych zjawisk i elementów przyrody za piękne, a innych za brzydkie. Człowiek ocenia naturę jedynie w postawie estetycznej, kształtowanej społecznie w oparciu o wrażliwość na piękno. Jedną z wad gromadnych wycieczek do lasu jest przenoszenie zgiełku i niepokoju codziennego życia do obcowania z przyrodą. Przebywanie w lesie jest często dalszym ciągiem zachowań w miejscach stałego przebywania. Hałas, zaśmiecanie terenu, typowo miejskie rozrywki – to wszystko sprawia, że wycieczkowicze nie docierają w ogóle do piękna przyrody. W tym kontekście pojawiają się nowe zadania edukacyjne dla zarządcy lasów publicznych, zwłaszcza lasów często odwiedzanych.

Gospodarkę leśną, uwzględniającą walory estetyczne lasu, można nazwać „sztuką leśną”, gdyż wpływa ona na upiększanie krajobrazu. Aspekty estetyczne zagospodarowania powinny wejść do kanonu współczesnej, wielofunkcyjnej gospodarki leśnej. Wskazane byłoby włączenie zagadnień estetyki lasu do programów nauczania w ramach edukacji formalnej, na przykład w ramach fakultetu na studiach wyższych i technikach leśnych, jak i edukacji nieformalnej czyli podczas „zielonych lekcji” organizowanych między innymi przez nadleśnictwa czy Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie (**Wiśniewski i Gwiazdowicz**). Należy mieć na uwadze czynniki obniżające walory estetyczne lasów: źle przygotowane inwestycje techniczne, dzikie wysypiska śmieci czy dewastacyjne zachowania ludzi w trakcie pobytu w lesie.

REKOMENDACJA 6: Piękno lasu, jego wartości estetyczne objawiają się w naturalnym charakterze. Istotą estetyki lasu jest umiejętność dostrzegania piękna w tym co naturalne i ukształtowane przez przyrodę. Na efektywność dostrzegania walorów estetycznych środowiska leśnego wpływa wiedza, postawa i wrażliwość odbiorcy, dlatego ważnym elementem estetyki lasu powinna być edukacja przyrodniczo-leśna.

Kulturotwórcza rola lasów (przyrody) powinna znaleźć odbicie w programach nauczania ogólnego i zawodowego w szkołach i uczelniach wyższych i wejść w zakres edukacji formalnej (nie tylko edukacji społecznej, jak to ma miejsce dotychczas) jako humanizacja leśnictwa. Do percepcji piękna przyrody potrzebne są też szczególne warunki, które należałoby tworzyć w ramach zagospodarowania lasu oraz kształcenia

zawodowego leśników. **Kształtowanie wrażliwości i postawy estetycznej użytkownika lasu i organizacja przeżycia estetycznego powinno stać się powinnością gospodarza i zarządcy lasu publicznego. Pogłębianie i rozwijanie wrażliwości na piękno lasu powinno stać się narzędziem ochrony przyrody w lasach oraz stanowić barierę dla jego zaśmiecania i szkodliwych/niszczących zachowań/działań w czasie pracy i wizyt/wypoczynku w lesie. Powinna stać się również przedmiotem pogłębionych studiów z zakresu antropologii i etnologii.**

REKOMENDACJA 7: Ważnym elementem programowym jest włączenie zagadnień estetyki lasu do programów nauczania w ramach edukacji formalnej, na przykład w ramach fakultetu na studiach wyższych i technikach leśnych, jak i edukacji nieformalnej czyli podczas „zielonych lekcji” organizowanych między innymi przez pracowników Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie, parków narodowych czy nadleśnictw. Niebagatelną rolę w tym procesie odgrywają również poplenerowe wystawy **l e ś n y c h prac malarskich i rzeźbiarskich oraz pokonkursowe wystawy fotograficzne. Większą uwagę w edukacji należy zwracać na czynniki obniżające walory estetyczne lasu (np. zaśmiecanie, inwestycje techniczne, nieumiejętne zabiegi)**

Ciągle istnieją nieodkryte pokłady etnograficznych informacji o roli, jaką odgrywał las w kulturze ludowej, w gospodarce wiejskiej, różnych dziedzinach rzemiosła, wymarłych i zamierających profesjach (bartnictwo, smolarstwo, diegiarstwo) (**Szaban**), w lecznictwie, wierzeniach i przesądach, w magii i religii (**Kaczmarek**). Leśną genezę ma wiele zwyczajów, obrzędów i wierzeń. Przy czym różny był stosunek różnych narodów i grup społecznych do lasu: dla jednych cała przyroda była nasycona pierwiastkiem boskim (Prusowie), dla innych (Słowianie) przyroda/las nie zawsze wzbudzała poszanowanie czy respekt (**Kaczmarek**). Istnieje w polskiej tradycji również nurt lekceważenia lasu, przyrody, drzewa, który objawia się wywożeniem do lasu śmieci, pozostawianiem śladów pobytu, spaceru, łamaniem, podpalaniem i kaleczeniem drzew, „zaśmiecaniem” przyrody i krajobrazu budownictwem i konstrukcjami obcymi dla środowiska przyrodniczego i zawłaszczanie przestrzeni leśnej jako niczyjej, na realizację grupowej czy indywidualnej rozrywki (rajdy, trasy enduro, szlaki dla quadów) (**Korbel**). Otwiera się w tym względzie rozległy obszar potrzeb edukacji leśnej społeczeństwa, edukacji psychologicznie pogłębionej, zmieniającej stereotypy, nawyki, tolerowane złe zwyczaje i zachowania. Edukacji sięgającej głębiej niż nauka o „pięknie lasu i jego mieszkańców”.

REKOMENDACJA 8: Bogactwo form i treści związanych z lasem oraz jego historyczne i współczesne miejsce irola w ludowej kulturze materialnej, w zderzeniu z coraz szybszym zanikaniem tradycyjnej kultury ludowej w Polsce, powinno stanowić impuls do ochrony tej części naszego leśnego dziedzictwa. Wydaje się więc konieczne zintensyfikowanie działań istniejących instytucji podległych zakładów PGL LP (OKL, CILP), nad ochroną, dokumentowaniem i popularyzacją istniejących jeszcze reliktyw kulturowych. Chodzi o to, by rolą lasu w kulturze ludowej, zarówno w aspekcie materialnym, jak i duchowym, zająć się całościowo i bardziej systematycznie. Prace powinny objąć zwłaszcza wszystkie dziedziny rzemiosła i przetwórstwa, w tym narzędzia, dziedziny i

formy użytkowania lasu, w których wykorzystywane było i jest drewno, łącznie z wytwórczością z poroża/rogu, kości i piór dziko żyjących ptaków i innymi. Chodzi także o współczesne zbieractwo, zielarstwo, także badanie i dokumentowanie zwyczajów, obrzędów i wierzeń związanych z lasem. Na nowo należy zdefiniować użytkowanie lasu.

REKOMENDACJA 9: PGL LP powinno dołożyć wszelkich starań, aby nie dopuścić do zniknięcia wymierających już zawodów związanych z użytkowaniem lasu i drewna: promować i reklamować przedsięwzięcia mające na celu ukazanie społeczeństwu specyfiki zawodu drwala (konkursy i zawody drwali, plenery rzeźbiarskie); wesprzeć działalność osób i instytucji zajmujących się archiwizowaniem starych dokumentów i zbieraniem starych narzędzi leśnych; popierać inicjatywy mające na celu przywrócenie bartnictwa polskim lasom; przygotować się na możliwość pojawienia się nowych form użytkowania lasu (dotyczyć to może w najbliższym czasie tzw. pochówku w lesie).

Zawód leśnika w aspekcie historycznym przechodzi znamiennej ewolucję. Następują zmiany priorytetów zadań i oczekiwań społecznych. W okresie międzywojennym głównym zadaniem było pozyskanie drewna, którego sprzedaż zaspokajała braki finansowe w budżecie państwa. Po II wojnie światowej oczekiwano wzrostu powierzchni zalesień, zagospodarowania tzw. „ziem odzyskanych”, czego efektem było znaczące zwiększenie lesistości kraju. Dziś coraz częściej od leśników wymaga się wielokierunkowego zagospodarowania lasu, aktywnego włączenia w ochronę przyrody na terenach leśnych, prowadzenia edukacji przyrodniczo-leśnej, udostępniania lasu dla potrzeb turystyki i rekreacji. Mamy ponadto do czynienia z określonym wizerunkiem leśnika w aspekcie kulturowym, socjologicznym, etnologicznym, który również podlega zmianom. Obraz leśnika widzianego oczami artystów jest obecny w polskiej kinematografii, fotografii (**Krawczyk**), w literaturze (**Szaban**).

REKOMENDACJA 10: Specyfika zawodu oraz zróżnicowanie oczekiwań wobec leśnika na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci wymaga archiwizowania i dokumentowania zmian tej wyjątkowej profesji. Obok zbioru aktów prawnych i dokumentów branżowych dotyczących pracy leśnika, koniecznym jest kolekcjonowanie i rejestrowanie jego wizerunku w opinii społecznej, dziełach artystycznych (np. literatura piękna, film), w badaniach socjologicznych, czego powinien podjąć się Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie.

Rozwijające się w XX wieku koncepcje ochrony środowiska i ochrony przyrody uczyniły z lasu upostaciowienie dzikiej przyrody i jednocześnie główne narzędzie i przedmiot regulacji w zakresie jej ochrony. Stanowi to wyzwanie dla kraju takiego jak Polska, gdzie zdecydowana większość lasów stanowi własność państwową i zarządzana jest przez jeden podmiot gospodarczy. Zarządzanie lasami Skarbu Państwa wymaga specjalnej uwagi i zmian dystrybucji środków: należy rozważyć przeznaczanie części zysków wypracowanych przez funkcje produkcyjne na ochronę przyrody i rozwój innych funkcji. Taka powinna być

samodzielność i samofinansowanie Lasów Państwowych odpowiedzialnych za stan ochrony przyrody w lasach.

Główne założenie wynikające z konwencji o różnorodności biologicznej to ochrona oraz trwałość utrzymania przy zrównoważonym i ciągłym wykorzystaniu zasobów, w celu przekazania ich następnym pokoleniom w stanie nie uszczuplonym i z szansą na rozwój. W ochronę przyrody wplata się w ten sposób krajobraz kulturowy i ochrona zabytków, tzn. przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca elementy przyrodnicze oraz wytwory cywilizacji (**Budziszewski i Grabowski**). Z analizy stanu zabytków kultury materialnej pozostających w lasach wyłaniają się duże potrzeby ich inwentaryzacji, opisu, sporządzenia rejestru i objęcia troską konserwatorską (**Grzywacz, Marszałek, Szaban, Różycki, Bałazy**). Rola Lasów Państwowych w tym względzie jest nie do przecenienia. Potrzebna jest świadomość leśników o bogactwie kultury materialnej w lasach, będących podich zarządem.

W roku 2008 w administracji Lasów Państwowych znajdowało się w sumie 1988 różnego rodzaju obiektów wpisanych do rejestru zabytków, wśród których drugą co do liczebności po zabytkach archeologicznych (1141 obiektów) grupę zabytków stanowiły zachowane lub zrujnowane budynki dworów, pałaców, zamków i fortyfikacji nowożytnych oraz kaplice i kapliczki, a także budynki administracyjne i gospodarcze, słupy graniczne, wieże obserwacyjne i budynki przemysłowe (**Rozbicka**).

REKOMENDACJA 11: Istnieje potrzeba ewidencjonowania stanowisk archeologicznych oraz zabytków kultury materialnej w lasach i zapewnienia im ochrony. Potrzeba systemowego włączania w ochronę przyrody w lasach ochronę kulturowego krajobrazu i łączenia tego co cenne przyrodniczo z cennymi dziełami i wytworami ludzkimi. Wobec braku rozpoznania całości zasobu i wartości zabytkowej własnego dziedzictwa architektoniczno-budowlanego Lasów Państwowych, rekomenduje się podjęcie badań historyczno-architektonicznych, dotyczących obiektów, które zostały zrealizowane w latach 1918-1939 z funduszy i na potrzeby lasów państwowych celem objęcia ochroną prawną najcenniejszych ich przykładów. Badaniami winny zostać objęte zarówno budynki administracyjne, mieszkalne i gospodarcze oraz obiekty inżynieryjne i przemysłowe, które pozostają w administracji LP, jak i te które aktualnie mają już innych właścicieli i użytkowników.

Praca dla polskich lasów, niezależnie od podziałów Polski granicami ustanawianymi przez zaborców w przeszłości, czy różnicami politycznymi współcześnie, traktowana była i jest jako służba wspólnej sprawie narodowej. Dzieje polskiego leśnictwa należy widzieć na tle dziejów myślenia o Ojczyźnie, patriotyzmie, i narodzie. Chodzi o to, by to co było ważne dla tożsamości narodowej przeszłych pokoleń, było ważne dla nas i ważne dla naszych następców. Cenione dzisiaj prawo wolnego wstępu do lasów państwowych ma swoje korzenie w głębokiej tradycji prawodawstwa leśnego sięgającej czasów Kazimierz Wielkiego i Zygmunta Augusta (**Chałupka**).

Dziedzictwo to również łączność z przeszłością uczenia zawodu i poznanie tradycji. Współczesny absolwent studiów leśnych powinien znać wybitne postaci polskiego leśnictwa, jak: Michał Szubert, Henryk Strzelecki, Józef Rivoli, Józef Paczoski, Stanisław Sokołowski i wielu, wielu innych znakomitych polskich leśników (**Chałupka**).

REKOMENDACJA 12: Krytycznej analizie potrzebują programy kształcenia zawodowego leśników dla przyszłego leśnictwa również z punktu widzenia interesów ogólnonarodowych. Trzeba pamiętać, że niezależnie od szczebla i formy, kształcenie leśników było zawsze nastawione na powiązanie wiedzy fachowej z poczuciem misji, jaką leśnik miał do spełnienia wobec lasu i narodu. Wydaje się, że dzisiejszy model kształcenia leśnego w zbyt małym stopniu, a może wcale nie odwołuje się do tych wartości i nie zakorzenia współczesnego absolwenta w tradycji. Wynika to m.in. z współczesnego modelu kształcenia ogólnego dzieci i młodzieży, który ma nastawienie pragmatyczne, kształcąc głównie w kierunku osiągnięcia przez człowieka swych indywidualnych celów, nie poświęcając dostatecznej uwagi na cele ogólne, na normy etyczne, tradycję czy dziedzictwo narodowe.

Dzieje polskich organizacji leśnych, jako wyraz solidaryzmu zawodowego, są szczególnie na tle innych profesji i stanowią ważny element tradycji i swoistego leśnego dziedzictwa. Motywem łączenia się leśników w różne formy organizacyjne było dalekosiężne myślenie i formowanie się wspólnej zawodowej odpowiedzialności za stan i przyszłość lasów. Wystąpienia, liczne memoriały, apele, opinie odezwy, krytyczne opiniowanie aktów prawnych i raportów o stanie lasów, utrwaliło się w historii polskiego leśnictwa i trwa do dzisiaj (**Chałupka**). Aktywność stowarzyszeń na tym polu (PTL) jest ważnym wkładem w budowanie dziedzictwa narodowego i uczestnictwa leśników w życiu kraju. Nie należy ustawać w utrwalaniu miejsc pamięci i biografii ludzi lasu z ich życiorysami i pasjami, pracą i odpowiedzialnością, martyrologią i chwałą, w wydawaniu wspomnień, opracowań i publikacji. Wciąż czeka na wypełnienie lista leśników poległych w powstaniach i wojnach XIX i XX wieku. Warto, by pamiętali o tym nie tylko sami leśnicy.

Gospodarstwo leśne, szczególnie gdy prowadzone jest przez rodzinne, następujące po sobie pokolenia leśników, staje się szczególnym źródłem bogatej informacji historycznej, która jest historią miejsca i lasu oraz instytucji z nim związanych. Obok „rodzin leśnych”, w których zawód leśnika jest przekazywany w kolejnych generacjach, grupą społeczną o szczególnej odpowiedzialności za kontynuację dziedzictwa kulturowego są leśnicy, jako grupa zawodowa.

REKOMENDACJA 13: Potrzebne jest przywrócenie w programach kształcenia i edukacyjnych oraz w badaniach zagadnień związanych z historią lasów i leśnictwa w Polsce:

- 1. Stworzenie Narodowego Archiwum Dziedzictwa Leśnego w formie zdigitalizowanych zbiorów starych druków z zasobów bibliotek naukowych instytucji i stowarzyszeń leśnych oraz innych bibliotek o charakterze nieleśnym.**
- 2. Utworzenie Zakładu Historii Lasów i Leśnictwa przy IBL oraz wprowadzenie przedmiotu „Historia lasów i leśnictwa” do programów studiów i nauki w leśnych szkołach średnich.**
- 3. Stworzenie bazy danych o miejscach pamięci narodowej na terenie lasów państwowych.**

Pojawiają się nowi użytkownicy lasu. Obserwujemy zanik pieszej turystyki: rozwijają się natomiast rajdy (samochodowe, motocyklowe, rowerowe), krosy (enduro, quady), wyścigi. Nową cechą użytkowników lasu jest deklarowanie gotowości zapłaty za ochronę przyrody w

lasach, tzn. ponoszenie osobistych kosztów (**Korbel**). Należy zastanowić się nad formą przeniesienia takich społecznych deklaracji do praktyki rozliczeń finansowych zarządcy i właściciela lasu. Nowym zjawiskiem jest użytkowanie intencjonalne, tzn. potrzeba intencyjnego posiadania dzikiej przyrody. Chodzi o świadomość istnienia i dostępności obszarów nieskolonizowanych przez człowieka i jego wytwory, co – jak się okazuje – jest potrzebne dla naszego zdrowia psychicznego i zajmuje coraz częściej ważne miejsce w naszej świadomości (**Korbel**). Podobne wartości natury emocjonalnej wiążą się z występowaniem starych, dużych drzew. Istnieje potrzeba spojrzenia na nie w innej skali i z innego, niż tylko leśno-hodowlanego, punktu widzenia. Duże drzewa niosą swoisty ładunek emocjonalny, poruszają sferę estetyczną i duchowy podziw nad *stworzeniem*, stanowią znaki czasu i znaki w przestrzeni, uszlachetniają krajobraz (**Korbel**). Dostrzeżenie powyższych wartości może łagodzić rysujący się kulturowy konflikt między zarządcami lasów a grupami społecznymi inaczej patrzącymi na drzewa, a szerzej - na wielofunkcyjność lasu. Wielofunkcyjność lasu, wyznawana i kultywowana w polskim leśnictwieczy ekosystemowe podejście promowane przez środowiska ekologiczne, mogą okazać się pułapką dla innych potrzeb społecznych i legitymizacją niedopuszczania innych możliwości zagospodarowania lasu. Utrzymywanie przez gospodarkę leśną tak rozumianego wielofunkcyjnego lasu krępuje wszystkie opcje rozwojowe i rodzi konflikty. Na dłuższą metę fikcją jest dążenie do pogodzenia produkcyjnej funkcji lasu z funkcją rekreacyjną i estetyczną, psychologiczną, kulturową oraz sprawienie, że w tym samym lesie będzie się czuł dobrze zarówno poszukiwacz samotnego kontaktu z przyrodą, miłośnik oglądania ptaków, fotograf przyrody, badacz procesów naturalnych, piechur *nordicwalking*, grzybiarz, myśliwy, poszukiwacz widoku jeleni na rykowisku, narciarz, crossowiec czy quadowiec – a zarazem nie będzie im przeszkadzało użytkowanie przez tych wszystkich, którzy przychodzą do lasu jako zakładu pracy (**Korbel**).

REKOMENDACJA 14: Potrzebne jest uregulowanie prawne powszechnie udostępniające, w ustalonych granicach, zarówno lasy państwowe, jak i lasy innych własności dla celów rekreacyjnych, turystycznych lub naukowych.

Z racji wieloużytkowego charakteru lasu jego użytkownicy woleli by mieć do czynienia ze służbą leśną na rzecz społeczeństwa niż z przedsiębiorstwem o cechach korporacji (**Korbel**), realizującej własne cele. Materiały Lasów Państwowych o charakterze *public relations* lansują bardziej samą organizację PGLLP niż lasy, jako dobro wspólne. W warunkach istniejącej organizacji LP użytkownicy lasu odczuwają niedostatek społecznego dialogu. Założenie, że można pogodzić produkcyjną funkcję lasu z funkcją rekreacyjną, estetyczną, psychologiczną, kulturową jest naiwna. Idea, że w tym samym lesie będzie się czuł dobrze zarówno poszukiwacz samotnego kontaktu z przyrodą, miłośnik ptaków, fotograf, badacz naturalnych procesów, grzybiarz, myśliwy, piechur *nordicwalking*, crossowiec czy quadowiec - jest fikcją. Ustawa o lasach narzucająca równoprawność funkcji wszystkich lasów i traktująca je równo bez względu na położenie, deformuje naturalne zróżnicowanie i predyspozycje lasów oraz różne i zmienne postawy użytkowników i utrudnia realizację celów społecznych.

REKOMENDACJA 15: Wielofunkcyjność lasu oznacza dopuszczenie do użytkowania wielu zróżnicowanych użytkowników, którzy w drodze dialogu społecznego, powinni znaleźć swoje miejsce i wzajemne zrozumienie swoich potrzeb. Korporacyjny styl

zarządzania i zhierarchizowana struktura organizacyjna PGL LP, zbudowana na zasadzie stabilizowania instytucjonalnej trwałości, potrzebuje lepszego przystosowania do istoty/natury przedmiotu zarządzania oraz wymagań społeczeństwa otwartego w warunkach zaawansowanej demokracji. Dlatego zarządzanie lasami państwowymi Skarbu Państwa powinno być niezależną politycznie służbą społecznie nadzorowaną i obejmować ochronę przyrody w lasach (parki narodowe). Przy jednolitym zarządzaniu lasami gospodarczymi i chronionymi możliwe jest stałe, finansowe wzmocnienie niedoinwestowanej ochrony przyrody, w tym parków narodowych

REKOMENDACJA 16: Potrzebna jest definicja wielofunkcyjnego leśnictwa i jego kodyfikacja w regulacja prawnych. Do zasad i instrukcji należy wprowadzić ideę i zasady zróżnicowanego zagospodarowania oraz kryteria wprowadzania wyższej specjalizacji obszarowej/terytorialnej/geograficznej gospodarki leśnej. Doktryna wielofunkcyjności lasu nie zawsze może być realizowana w ramach tych samych obszarów leśnych.

Cywilizacja nie tylko niszczy naturę, lecz coraz lepiej potrafi ją chronić (**Ilski**). Obecność lasu widoczna jest w najstarszych dziełach historyczno-literackich: na Bliskim Wschodzie w „Eposie o Gilgameszu”, w islandzkiej „Edda”, fińskiej „Kalevala”. W Starym Testamencie wycięcie lasu było nie tylko ostatecznym obrazem pohańbienia, lecz również podcięciem podstaw gospodarczych. W Starym Testamencie znajduje się ciekawa parabola, łącząca las i dom: Salomon zbudował z drewna cedrowego DOM LASU LIBANU (**Ilski**). Zdziwienie może budzić, że w Nowym Testamencie tylko raz występuje słowo „las” (hulen). Arystoteles, widzi drzewa, rośliny ale nie widzi lasu jako systemu. Cywilizacyjna funkcja lasu tkwiła przede wszystkim w jego funkcjach gospodarczych. Jednym z pierwszych dowodów konfrontacji cywilizacji i natury, w tym zwłaszcza lasu, jest zapis Platona, krytykujący plany budowlane Peryklesa, które prowadziły do wylesień (**Ilski**). Witruwiusz w swoich pismach zawarł zadziwiającą rozległością i precyzją wiedzę leśną i technologiczną. Dostrzegał napięcie między cywilizacją a naturą, a nawet widział związek charakteru i kształtu cywilizacji z otaczającą przyrodą (**Ilski**).

O udziale drewna w tworzeniu zrębów cywilizacji na ziemiach polskich niech świadczy jego rozliczne zastosowania. Z drewna budowano mosty, groble, instalacje wodociągowe i kanalizacyjne. Drewnem wykładano ulice grodów i miast, wykonywano obudowy kanałów, studni i szaletów, stawiano płoty i zagrody oraz umacniano brzegi rzek. Od czasów prehistorycznych drewno stanowiło podstawowy surowiec dla rzemiosła (szczególnie: ciesielstwo, stolarstwo, bednarstwo, kołodziejstwo). Drewno, w niewielkim stopniu uzupełnione żelazem lub innym metalem, stanowiło podstawowy surowiec do wyrobu różnego rodzaju sprzętów gospodarskich oraz do budowy maszyn (należy wymienić: młyny, wiatraki, kołowroty, warsztaty tkackie, kołowrotki i fragmenty warsztatów garncarskich). Aż do XX wieku drewno stanowiło również podstawowy surowiec do budowy środków transportu (**Janicki**). Długo trwało przełamywanie mentalności rolniczej i traktowanie lasu jako dodatek do gospodarstwa. Las nie wymagał szczególnej troski. Las rósł sam. Las był/jest naturą, prawie dobrem wolnym. Wysilek intelektualny, pracę i inwestycje wkładano w działalność rolniczą, w pola, ogrody, sady, nie w lasy. Przedsięwzięcia rolnicze trzeba planować, dobierać glebę, przygotowywać ją, kupować lub robić narzędzia, nawozić, sadzić,

źniwować – to jest obraz cywilizacji. Czas konceptualizacji lasu jako przedmiotu gospodarowania przyszedł w wieku XIX.

Niebagatelną rolę odegrało drewno w historii sztuki jako medium artystyczne (**Wagner**). Chodzi tu zarówno o dębowe podobrazia wybitnych twórców renesansu (da Vinci, Michał Anioł, Albrecht Dürer) jak i drewno jako materiał rzeźbiarski o wyjątkowych walorach artystycznych, powszechnie stosowane w rzeźbie sakralnej (Vit Stwosz) czy ludowej (rzeźby świętków, krzyże, zabawki dla dzieci) (**Wagner**).

REKOMENDACJA 17: Przedmiotem szczególnej edukacji zarówno formalnej jak i społecznej powinno być drewno jako produkt lasu/drzew i nośnik historycznych zdobyczy cywilizacyjnych, odnawialny surowiec o wielorakich zastosowaniach i „kaskadowym” wykorzystaniu we współczesnej kulturze materialnej, nośnik wartości kulturotwórczych oraz medium sztuk pięknych. Obszar ten mogłoby nadzorować specjalne stanowisko pracy w DGLP (również w RDLP ?). Więcej też uwagi należałoby poświęcić zastosowaniom drewna z punktu widzenia historii sztuki (np. w nowym dziale w Ośrodku Kultury Leśnej).

REKOMENDACJA 18: W obszarze wzmożonych zainteresowań Lasów Państwowych powinny znaleźć się dotychczasowe formy promocji lasów, gospodarki leśnej i drewna (są to szczególne zadania dla Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie):

- wzmocnienie rangi „Dnia Lasu” i „Święta Drzewa”;
- inspirowanie twórczości i rozwijanie lokalnej tradycji poprzez konkursy o tematyce związanej z lasem i drewnem, organizacja plenerów malarskich i rzeźbiarskich;
- tworzenie lokalnych kolekcji/arboretów rodzimych drzew i krzewów (parki gminne, ogródki przyszkolne, kolekcje drzew w nadleśnictwach, itp.);
- kontynuacja organizacji konferencji „Las i historia” oraz wykorzystanie i upowszechnienie dorobku konferencji „Las w kulturze polskiej”;
- rozszerzenie akcji „tematycznego” sadzenia drzew, jak: dęby i świerki papieskie, dęby wolności, lipy poetyckie, las kultury (RDLP Warszawa);
- dokumentowanie i publikowanie opracowań na temat elementów kultury materialnej w lasach (kapliczki, krzyże, kurhany, mogiły, schrony, umocnienia wojskowe, obiekty architektury, itp.);
- dbałość o tworzenie i stosowanie nazw od-leśnych w powstającym nazewnictwie osiedli, ulic, placów, dróg, obiektów kultury, miejsc rekreacji, itp.

REKOMENDACJA 19: Dzieła artystyczne inspirowane lasem stanowią bezcenny wkład w dziedzictwo kultury narodowej. Potrzebna jest wzmożona troska o ochronę i możliwości kontynuacji gromadzenia i promowania dorobku na tym polu w ramach działalności Lasów Państwowych. Potrzebne są stosowne opracowania np. muzykologiczne tematu leśnego, historii rzeźby drewnianej, antologii poezji o tematyce leśnej, itp. W interesie utrwalania i wzbogacania dziedzictwa kulturowego jest ocalenie

od zapomnienia artystycznego dorobku pokoleń twórców, którzy z lasu czerpali inspiracje artystyczne:

- należy stworzyć komputerową bazę danych o dziełach artystycznych (dzieła sztuk wizualnych, muzycznych, literackich, innych) jako dział Banku Danych o Lasach;
- trzeba położyć większy nacisk na publikowanie i upowszechnianie dzieł artystycznych tematycznie związanych z lasem (albumy, płyty, wystawy,)
- należy kontynuować konkursy i wystawy krajowe (OPTAL) i lokalne (plenery w nadleśnictwach)

REKOMENDACJA 20: Potrzebne jest poszerzenie badań „historii naturalnej” o badania w dziedzinie ekohistorii, tzn. badań nad środowiskiem naturalnym w ujęciu historycznym ze szczególną potrzebą badań nad zmianami klimatycznymi w przeszłości i skutkami tych zmian dla lasów i ich użyteczności. Powinno nastąpić powiązanie zaawansowanej dendrochronologii z badaniami ekohistorycznymi i leśną historią gospodarczą.

Postępu należy się spodziewać zwłaszcza przez zbliżenie nauk humanistycznych i nauk przyrodniczych w badaniach zmian klimatycznych zarówno w skali globalnej, jak i katastrof lokalnych, zwłaszcza gdyby były wywołane nieodpowiedzialną ingerencją człowieka. Ocena roli lasu i stosunku człowieka do lasu, również w sensie etycznym, powinna zawierać zarówno refleksję przyrodniczą, ekonomiczną, jak i humanistyczną.

REKOMENDACJA 21: Nową „przestrzenią”, która wymaga szczególnej uwagi i wykorzystania w Narodowym Programie Leśnym jest Internet. Na niespotykaną dotąd skalę możliwe jest wytworzenie i propagowanie idei lasu oraz kształtowanie sposobów jego postrzegania i wartościowania, przy czym nie jest konieczna fizyczna obecność w lesie. Chodzi tu zarówno o społeczne zachowania względem lasów na skalę globalną (patrz: ochrona Amazonii), krajową (Puszcza Białowieska, dolina Rospudy), jak i lokalną. Narodowy Program Leśny powinien wykorzystać Internet jako instrument społecznej edukacji oraz społecznego nadzoru nad lasami jako „dziedzictwem narodowym”.

Ekonomiści do tej pory nie sformułowali ogólnej definicji wartości lasu i w swoich rozważaniach z reguły posługują się tym pojęciem w powiązaniu z jakimś przymiotnikiem, np.: wartość użytkowa, wymienna, odtworzeniowa, dodana, majątkowa (**Janicki**).

Własność państwowa lasu pozwala na rozwój jego funkcji społecznych i gospodarczych. Dając możliwość korzystania z niego jako miejsca wypoczynku i pozyskiwania użytków ubocznych staje się de facto własnością publiczną, jest elementem upodmiotowienia człowieka i budowania jego tożsamości narodowej, nadając mu wartość samą w sobie, przez co zasługuje na poparcie i utrzymanie. W dobie poszukiwania i wzrostu wykorzystania biopaliw odnawialnych rośnie rola tradycyjnego surowca energetycznego czyli drewna opałowego, które ze względów ekonomicznych i społecznych powinno być wykorzystywane blisko miejsca wytworzenia z uwzględnieniem potrzeb społeczności lokalnych (**Janicki**).

REKOMENDACJA 22: Doświadczenia historyczne pokazują, że las wymaga instytucjonalno-prawnej ochrony, bez której w czasach kryzysowych, wojennych i powojennych lub z chęci szybkiego zysku może być eksploatowany sposób rabunkowy. Z drugiej strony należy dążyć do tego, żeby przez instytucjonalno-prawną ochronę nie stworzyć bariery pomiędzy lasem a społeczeństwem.

REKOMENDACJA 23: Szansą na tworzenie nowych lasów w miejscach i w sposób wzbogacający zarówno leśną kulturę materialną, bogactwo przyrodnicze i wielofunkcyjne leśnictwo stanowią zalesienia. Nie chodzi przy tym o bierne dążenie do zwiększania wskaźnika lesistości ale o aktywne działanie na rzecz rozwoju. Zanim osiągną wiek stosowny do gospodarczego użytkowania, zalesienia spełniają ważne funkcje społeczne, dając szansę na ekonomiczną, przyrodniczą i społeczną poprawę funkcjonowania obszarów wiejskich (nowa aktywność ekonomiczna, zatrudnienie i miejsca pracy, agroturystyka, poprawa gospodarki wodnej, klimatu, ochrona fauny,). Zalesienia wraz z zapomnianymi zadrzewieniami stanowią ważny substytut ekosystemów leśnych na poziomie krajobrazu i powinny być włączone w obszar szczególnych zainteresowań zarządcy lasów państwowych również w aspekcie dziedzictwa narodowego.

Przez tysiące lat człowiek zdobywał pożywienie (mięso) głównie dzięki polowaniom w lasach, gdzie było najwięcej zwierzyny a naturalne osłony pozwalały zbliżyć się do zwierzęcia (Charewicz, Strawa). Polowania stworzyły specjalną, wyodrębnioną z kultury leśnej, kulturę myśliwską, która stanowi specyficzne dziedzictwo cywilizacyjne (Jakuboszczak, Strawa). Las był dla ludzi domem, ale i magazynem pożywienia. Poszerzenie edukacji leśnej o tradycje kulinarne związane z lasem i zasobami żywieniowymi pochodzenia leśnego należy do dziedzictwa kulturowego niezależnie od obecnych bioetycznych ocen polowań.

REKOMENDACJA 24: Sfera życia związana od tysiącleci z przyrządzaniem potraw w oparciu o surowce pochodzące z lasu należy do leśnego dziedzictwa i stanowi leśną kulturę kulinarną. Miała i ma ona ogromny wpływ na naszą ogólną kulturę materialną i duchową, stanowiąc historycznie umotywowaną ważną jej część. Usuwając ją w cień z pobudek bioetycznych, wraz z pokoleniem, które odchodzi, tracimy współcześnie prawdziwe perły leśnej kultury kulinarnej i część leśnego dziedzictwa. Zbiór i dokumentowanie oraz rejestrowanie zanikających leśnych obyczajów kulinarnych, przepisów i recept, sposobów przyrządzania i spożywania powinno stanowić część wiedzy lokalnej na szczeblu nadleśnictw lub Regionalnych Dyrekcji LP. Niezależnie od bieżących opinii na temat polowań, należy utrzymywać i rozwijać w społecznej pamięci i polskiej sztuce kulinarnej leśne dziedzictwo w tym zakresie, jako promocję leśnego dziedzictwa narodowego.